

Diyarbakır mimarlar odası evi restorasyonu

Emine Ekinci DAĞTEKİN*¹

¹ Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır

Makale Gönderme Tarihi: 19.08.2016

Makale Kabul Tarihi: 29.12.2016

Öz

Türkiye tarihsel ve kültürel açıdan zengin bir mirasa sahip olan bir ülke olmasına rağmen, koruma bilincinin gelişmemesi sonucu bu değerler gereken ilgiyi görememiştir. Son yıllarda gerek sivil toplum örgütleri, gerekse koruma bilincine sahip akademisyenlerin çabası ve globalleşme bu bilincin artmasına katkı sunmaktadır.

2015 yılında Unesco Dünya Miras Listesine giren Diyarbakır'da Sur İçi olarak anılan bölge, han, hamam, kilise, cami ve evlerden oluşan geleneksel dokusu ile günümüze ulaşan ender tarihi kent alanlarından biridir. Kentte son bir yıl içinde yaşanan tahribatlara rağmen mimari mirasın korunma sürecinin erken başlamış olması pek çok yapının belgelenmesini ve Koruma Amaçlı İmar Planı'nın oluşmasını sağlamıştır. Diyarbakır Mimarlar Odası satın aldığı bir Diyarbakır Evini, örnek model oluşturan bir restorasyon ve işlevlendirme ile kültürel mirasın korunmasına öncülük eden bir kurum olmuştur. Yapının restorasyon sonucu Diyarbakır ve bölgenin çalgısız sözlü müziği olan dengbejler tarafından kullanımı ise Diyarbakır'da geleneksel bir ev ile birlikte yok olmaya yüz tutmuş bir kültüründe korunması ve bu kültürü tanınması açısından değerlidir. Bu çalışmada, her geçen gün yok olan geleneksel Diyarbakır evi örneklerinden birinin, bir kamu kurumu olan Diyarbakır Mimarlar Odası Şubesi tarafından satın alınarak, restorasyonun yapılma süreci ve kentte kazanımı, çizim ve resimler ile aktararak belgelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır; Sur İçi; Diyarbakır Evi; Restorasyon; Koruma

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Emine Ekinci Dağtekin. edagtekin@dicle.edu.tr; Tel: (412) 241 10 00 (3736)

Giriş

Dicle Nehri'nin kıyısına kurulan Diyarbakır; tarihi yapıları, surları, camileri, medreseleri, kiliseleri ve evleri ile günümüze kadar ulaşan ender kale kentlerdendir. Bir kalkan balığını andıran ve şehri saran sur duvarları, kentsel yerleşimi de şekillendirmiştir. Topoğrafyaya uygun gelişen dar ve uzun sokakların iki tarafında sıralı yerleşen evler, sokaktan kale duvarı gibi yüksek duvarlarla ayrılmıştır.

Geleneksel Diyarbakır evleri ile ilgili literatürde (Erginbaş 1954, Tuncer 1995, YÖK arşivinde yer alan tezler, akademik makaleler ve derleme çalışmaları) pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak, tek yapı ölçeğindeki çalışmalar genel çalışmalara oranla aktarılamamıştır. Oysa yapılan incelemelerde her bir evin kendine özgü bir tasarıma sahip olduğu görülmektedir. Evlerin şekillenmesinde parsel boyutu, sosyal ve ekonomik yapı önemli etken olmuştur. Büyük parsellerde ve sosyal yapısı ekonomik olarak güçlü ailelerde evler, haremlik ve selamlık olarak iki bölümden oluşmaktadır. Evlerde mekanlar avluya göre açık, yarı açık ve kapalı nitelikte tanımlanmaktadır. Ev tipleri, avlu çevresinde oluşan düzenlemeye göre I, U ve L tipi şeklindedir. Evler genellikle doğu, batı veya kuzey, güney doğrultusunda yerleştirilmiştir. Açık mekan avlu, kapalı mekanlar; baş oda, sandık odası ve sertaplı odalar, yarı açık mekanlar ise mutfak ve eyvanlardır.

Avlularla çevrelenmiş evlerin sokağa açılan çoğunlukla tek elemanı kapılardır. Sokak kapısı doğrudan veya bir aralık vasıtası ile avluya açılır. Kareye yakın planlı avluda havuz ve dut ağacını içine alan küçük bir bahçe yer alır. Üç tarafı kapalı avluya açılan eyvan ve avlu yapının odak noktalarıdır. Sokağa bakan cephelerde üst katta taş ayaklara taşına cumbalar sokağa üst kattan cephe veren elemandır. Cumba pencereleri komşu yapıyı rahatsız etmeyecek biçimde yan yüzeylerde düşünülmüştür. Evlerin bol güneş alması için odalarda avluya bakan çok

sayıda pencereler bulunur. Bazalt taşından inşa edilen evlerin cepheleri, cas olarak adlandırılan yöresel malzeme ile yapılan derz ve desenlerle gösterişli hale getirilmiştir. Evlerin zemini taşlarla döşeli, üst örtüsü toprak damdır.

Diyarbakır sit alanı içinde evler ortalama üç dönemde inşa edilmiştir. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu son dönemleri 19. yy ikinci yarısında, 1950-1960, 1960 -1980 yılları arasında ve 1980 yılından sonra yapılanlar. Osmanlı döneminde yapılan evler kendilerinden önce varolan kültürün devamı niteliğinde olup avlu mekan ilişkisine bağlı kalmıştır. 2. dönemde yapılanlar avlu kısmen korunsa da genellikle iki katlı yığma, 3. dönemde yapılanlar 3-4 kat, 4. dönemde yapılanlar ise 6 kat ve üstü apartmanlardır. Bunlar çoğunlukla sıvasız, geleneksel bir konutun temel veya duvarları üzerinde yükselmektedir.

Materyal ve Yöntem

Tarihi kent alanları ve yapılar, kentlerin kimliğini oluşturması açısından önemlidir. Bu nedenle tarihi alanlar ve yapılarının korunması ve sürdürülebilirliği, o kentin kimliğinin korunmasına ve gelişimine katkı sunar (Kurtar C., 2013).

Bu çalışmada Diyarbakır Sur İçi bölgesinde yer alan geleneksel özellikler taşıyan ve Diyarbakır Mimarlar Odası Şubesi mülkiyetinde olan Diyarbakır Evi'nin belgelenme, restorasyon ve işlevlendirme sürecine değinilmektedir. Belgelenme ve uygulama sürecinde, Diyarbakır Mimarlar Odası, Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni de dahil ederek, koruma konusunda ortak noktalarının toplumsal yarara dönüştüğü bir ürün oluşturmaya katkı sağlamıştır.

Yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin oluşturulması, Dicle Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğretim elemanı Dr. Emine Dağtekin kordinatörlüğü ve danışmanlığında, mimarlık bölümü öğrencilerinden Evren Sarı, Faik Ceviz, Salih İnal ile, restorasyon çalışmaları ise, Mimar Nihat Çen ve Mimar

ve dilimli kemerlidir. Binanın Kılıçlı Sokağa bakan cephesinde günümüze ulaşamayan bir cumbanın varlığı, duvarda yer alan taş bingilerden anlaşılmaktadır.

Özgününde toprak damlı olan yapıya daha sonra betondan düz dam yapılmıştır. Çatının altında ahşap saçağı taşıyan taş konsollar özgün biçimini ve yerini korumuştur (Şekil 5,6).

Şekil 5.Yapının restorasyon öncesi güney cephesi

Şekil 6.Yapının restorasyon öncesi batı cephesi

Yapılan ilk incelemelerde yapıda yağmur ve kar sularından kaynaklı doğal nedenler ile insan eliyle yapılan müdahalelerden kaynaklı bozulmaların olduğu tespit edilmiştir. Yağan karın örtüden

uzaklaştırılmamasından dolayı beton teras çatıda çatlaklar meydana gelmiştir. Duvarlarda nemlenmeden dolayı sıvalarda kabarma ve dökülmeler, alçı süslemelerde yoğun boyamadan dolayı malzeme kaybı, üst örtüden gelen sulardan dolayı ahşap kirişlerde çürüme, demir doğramalarda bakımsızlıktan kaynaklı paslanma oluşmuştur (Şekil 6).

İnsan eliyle yapılan bozulmalar ise özellikle kuzey cephedeki yeni yapı ile yok olan cumba, tulumba teknesi, doldurulan havuz, kısmen yıkılan balkon, kapatılan pencere ve nişler, mekânsal bütünlüğü bozulan bodrum ile betonarme olarak değiştirilen toprak örtüdür.

Restorasyon Sürecinde Yapılan Değişiklikler

Tescilli kültür varlıklarından, farklı yöre, dönem ve mimari işlevlere sahip olan tarihi yapıların korunması ve onarımı sürecinde geleneksel yapı malzeme, teknoloji ve tekniklerinin bilinmesi ve kullanılması, yapıların uluslararası koruma bilimi ilkeleri uygun olarak korunmasını sağlamaktadır (Yeğin 2008). Diyarbakır Mimarlar Odası Evi'nde restorasyon süreci yapıda aşamalı olarak, yöresel malzeme ve teknik önemserek yapılmıştır.

Restorasyonun birinci aşamasında, yapının çevresi ile bir bütün olduğu ilkesi benimsenmiş niteliksiz eklemelerden arındırılması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda yapının kuzeydoğu köşesinde avlunun özgün karakterini bozan, eklenti yapı yıkılarak kaldırılmıştır.

İkinci aşamada; özgün biçiminde yapıda bulunmayan sonradan eklenen elemanlar kaldırılmıştır. Bunlar bodrum katta yapılan ara duvarlar, sokak kapısı arkasında yapılan hela (tuvalet) ve biriket duvar ile kapatılan mutfak girişidir.

Üçüncü aşamada; varlığı yapıdan gelen izlerden tespit edilen mekan ve elemanların tamamlanması veya yeniden yapılması

sağlanmıştır. Binanın sokağa bakan cephesinde varlığı duvarda yer alan taş bingilerden anlaşılabilir ancak günümüze ulaşamayan cumba, baş odada yer alan balkon ve avluda bulunan doldurulmuş havuz bu ilke çerçevesinde tamamlanmıştır.

Dördüncü aşamada; varlığı yapıdan bulunmayan ancak yeni işlev ve kullanım zorunluluğundan yapıda bulunması gereken birimlerin eklenmesidir. Bu aşamada kuzey yönde ikinci dönem yapılan betonarme yapının üst katına ulaşımı sağlayan merdiven yeniden yapılmıştır. Tuvaletler de merdiven altında düzenlenmiştir.

Şekil 7. Yapının restorasyon sonrası güney cephesi

Şekil 8. Yapının restorasyon sonrası batı cephesi

Tarihi yapılarda özgünlük önemli bir kavram olmakla birlikte, kimi zaman günümüzde verilecek işlev gereği veya yapısal zorunluluklar özgün biçimi etkileyebilir. Restorasyon sürecinde

avluda yer alan ve kullanılan betonarme yapı ile ilgili kaldırılması veya korunması için çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Avlunun kuzeybatısında yer alan yapı, kuzeydeki zemin kat odasından anlaşıldığı üzere geleneksel biçime uygun yapılmasına rağmen 1950’li yıllarda yıkılarak iki katlı olarak yeniden yapılarak, özgün biçimi kaybetmiştir. Bu durum özgünlüğü bozmakla birlikte, geleneksel dokusunu koruyan özgün kanatlarla kat yüksekliği açısından uygun oranlarda olması, balkonda taşıyıcı konsol ayakların kentte Cumhuriyet Dönemi eserleri ile ortak karakter taşıması ve kullanımda ihtiyaç duyulan bir mekan olması nedeni ile korunmasında fikir birliği oluşmuştur.

Diyarbakır Mimarlar Odası evinde yapılan restorasyon çalışmasında bozulan ve değişmesi gereken elemanlar için yöresel malzemenin kullanımı esas alınmıştır. Restorasyon sırasında yapının özgün mekanlarının ve malzemesinin korunmasına, değişmesi ve yenilenmesi zorunlu elemanların özgününe uygun olmasına önem verilmiştir. Yapılan restorasyonda üst örtüden gelen suyun engellenmesi için yalıtım yapılmış, güney yönde yer alan mekanlarda zeminden kaynaklı nemlenmeye karşı duvar yüzeyleri açılarak, duvar dolgu horasan harçlı ile oluşturulan moloz taş dolgu ile yeniden örülerek sıvanmıştır. Bodrumda kapatılan kuyu açılarak içerde nemlenmenin oluşması engellenmiştir. Avlu cephesinde batı kanatta yer alan mutfağın kapatılan sivri kemerli açıklık özgün biçimine uygun olarak açılarak, ahşap doğrama ve cam malzeme ile korunması sağlanmıştır (Şekil 7, 8).

Özgününde toprak damlı olan yapıya, daha sonra yapılan onarımlar ile dökülen betonarme tabliye, elle kullanılan küçük, az titreşimli beton kırıcılar ile kaldırılmış, çürüyen ahşap kirişler değiştirilmiştir. Örtüde ana taşıyıcı olan duvarların üzerine yek pare ahşap kirişler atılmış, örtü kiriş, ahşap kaplama tahtası, yalıtım amaçlı hasır, sıkıştırılmış killi çamur ve çoraklaştırılmış toprak ile kaplanmıştır. Örtüde ahşap kirişlerin duvara oturan uc kısımlarında oluşan çürükler kesilerek daha dar olan bodrum

tavanında kullanılarak, yapıda özgün malzemenin kullanılması önemsenmiştir. Avlu cephelerinde ve mutfakta boyalı taş duvar yüzeyi, hafif püskürme makinalarıyla sıkılan su altında orta sertlikte fırça ile fırçalanarak temizlenmiştir.

İşlevlendirme

Tarihi ve kültürel varlıklar toplumunun gücünü, zenginliğini ve kimliğini belirleyen değerlerlerdir. Geleneksel yapılar Icomos Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü'nün giriş kısmında da belirtildiği gibi özel bir yere sahiptir ve haklı bir gurur kaynağıdır. Bir toplumun kültürünün temel anlatımı olan sivil mimarlık, bir yandan o kültürün bölgesiyle ilişkisini gösterirken, diğer yandan dünyanın kültürel çeşitliliğini yansıtmayı bakımından önemlidir (Ahunbay Z., 2002).

Tarihi yapıların korunmasında restorasyon tek başına yeterli değildir. Yapının korunması, onun günlük hayatın akışı içinde işlevlendirilmesi ve sürekli bakımının yapılması ile gerçekleşebilir. Diyarbakır kentsel sit alanı kentte yoğun yaşanan göçün merkezi biçimindedir. Köyden kentte göç eden yerleşimciler, alt yapısı nispetten bulunan bu bölgeyi tercih etmektedir. Geleneksel evlerin asıl sahipleri zaman içinde değişen kullanıcıların ve güvenlik kaygılarının etkisi ile evlerini bu yapıları tanımayan göç zedelere satarak alanı terk etmiştir. Mimarlar Odası Evi'nin bulunduğu bölge bu değişimi en fazla yaşayan mahallelerdendir. Bu bağlamda fiziksel problemlerin henüz çözümlenmediği bu bölgede şube binasının tüm çalışmalarının aktarılması yerine, arada yapılan sosyal ve kültürel etkinliklerin kullanım alanı olması benimsenmiştir. Bu aşamada, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Mimarlar Odasından evin bakım ve onarımlarını karşılamak üzere sürekli kullanımı için talepte bulunmuş, bu talep oda üyeleri arasında tartışmaya sunulmuş, yapılan görüşmelerde bu talep olumlu karşılanmıştır. Kılıçlı sokağa bakan "Baş Oda" yı şube hizmet odası olarak kullanmak, şubenin ihtiyaç duyması veya sosyal etkinliklerinin gerçekleştirilmesi durumlarında, yapıyı

kullanabilmesi için gerekli anlaşmalar yapılmıştır.

Yapı günümüzde yörede denbej olarak bilinen müzisyenlerce kullanılmaktadır. Yapının restorasyonu ile Diyarbakır'da sivil toplum örgütleri ve kurumlar arasında Diyarbakır Evi'nin korunması ve kullanımının teşvik edici payı olmuştur. Yapıya verilen işlev de pek çok çalışmaya konu olmuş, bu durum hem yapının hem de Diyarbakır geleneksel evinin tanınırlığını artırmıştır (Aydın Ç. D., 2015).

Tarihi yapılar geçmişin birer aktarıcısı olarak bugün ve gelecek kuşaklara esin kaynağıdır. Günümüzde gelişmiş tüm ülkeler tarihi yapılarını bir kültürel miras olarak görür. Koşulsuz ve sorunsuz restorasyon düşünülemez (Sezgin H., 1994). Diyarbakır geleneksel konutlarının, fiziksel özellikleri ve düzenlenmesinde göz önünde bulundurulacak, korunmaları için Mimarlar Odası tarafından yapılan restorasyon da eksik ve aksaklıklar olması kaçınılmazdır. Ancak tamamen kendi öz gücü ile yapılan çalışma diğer sivil toplum örgütleri, kamu ve özel mülkiyete örnek olmuş, kent gündemi oluşturmuştur.

Teşekkür

Bu çalışma da söz konusu olan yapının rölöve restitüsyon ve restorasyon projeleri ve uygulama süreci Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Zülküf Güneli ve Dicle Üniversitesi Rektörlüğünün 04.03.2005-379 tarih ve sayılı onaylı destek ve katkıları ile Öğretim Üyesi Emine Ekinci Dağtekin'in kordinatörlüğü ve danışmanlığında yapılarak, projeler Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Kurulu tarafından onaylanmış, onarım süreci izlenmiştir.

Kaynaklar

- Ahunbay Z., (2002). ICOMOS ve Risk Altındaki Kültürel Mirasın Korunması, Yapı 244.
- Aydın Ç.D., Uysal E., Akça Ö.B., (2015). Sustainable soundscape: A field study in the historical Suriçi area of Diyarbakır, *Inter-noise*, San Francisco, USA.
- Erginbaş D., (1954), Diyarbakır Evleri, İTÜ Doçentlik tezi, İstanbul.
- Kurtar C, Somuncu M., (2013), Kentsel Kültürel Mirasın Korunması ve Sürdürülebilirliği, Ankara Hamamönü Örneği, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, sayı 1(2), sy., 35-47.
- Sezgin H., (1994), Restorasyonda Özgünlüğün Sınırları, *Yapı Dergisi*, 153. sayı, sf. 80.
- Tuncer O.C., (1995), Diyarbakır Evleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Yeğin M., (2008), Geleneksel Yapıların Restorasyonunda Malzeme, Teknoloji Ve Tekniklerin Araştırılması Geliştirilmesi, Üniversite-Sanayi İşbirliği Merkezleri Platformu (USİMP) Üniversite Sanayi İşbirliği Ulusal Kongresi 26 – 27 Haziran, Adana.

Diyarbakır Chamber of Architects' House Restoration

Extended abstract

Although Turkey has a rich historical and cultural heritage, these values have not attracted necessary attention due to lack of conservative awareness. In recent years, the efforts of both non-governmental organizations, and academics who have conservative awareness, have contributed to the increase of this awareness. The region called as "Sur İçi" in Diyarbakır, which entered the UNESCO's World Heritage List in 2015, is one of the rare historical urban areas that still remain today with its historic fabric formed by inns, baths, churches, mosques and houses. Despite the devastation that took place in the city in the last year, the early starting of the preservation process of architectural heritage has led documentation of many aspects and the creation of a Conservation-Oriented Development Plan.

Diyarbakır House purchased by Diyarbakır Chamber of Architects has been a pioneer in the protection of cultural heritage through a restoration and functioning that constitutes a model. After the restoration, the use of the structure by "dengbejs", who sing the regional song without instrument, is also precious in terms of preserving the culture facing extinction and recognition of this culture by new generations. The structure, defined as Diyarbakır Chamber of Architects' or Dengbej's House, is in Diyarbakır urban protected area and consists of a total of 3-storey, basement, ground and first floor. It is thought that it could have been built in the second half of the 19th century, although there is no information about the date of construction.

The building has a U-form plan scheme. Like other traditional houses, it is an attached building and has a single-entry. There is an iwan with two cubby-holes and single pillar in the south of the courtyard, a pool in its northeast and an original kitchen in its west. Windows are round and with cusped arch. The presence of the bay window, which didn't remain today, at the front street of the building can be understood from the stone console located on the wall. Straight rooftop with concrete was then built for the building which initially had soil rooftop. The stone consoles bearing wooden eaves under the roof retain their original shape and location.

The restoration process was carried out gradually with emphasis on local materials and technique in Diyarbakır Chamber of Architects' House. In the first phase of the restoration, the principle that the building is a whole with the periphery has been adopted and it has been decided that the structure should be purified from the unqualified joints. The attachment, which ruins the original character of the courtyard in the northeastern corner of the building, was removed. In the second phase, the elements added later that were not in the original format was removed. These are party walls built at the basement floor, the toilet behind the street gate and the entrance with briquette wall built to the iwan wall that provides the entrance to the kitchen overlooking the courtyard. The places and the elements identified from the traces in the building was completed or reconstructed in the third phase. The bay window located at the street front whose existence is understood from the stone console on the wall but didn't remain today and the elliptical pool in the west of the courtyard were completed as a matter of this principle. The fourth phase is adding the elements which are not present in the structure but must be found because of the necessity of use. At this stage, the staircase, which provides access to the reinforced concrete structure constructed later in the north, was rebuilt. Toilets were also constructed under the stairs.

In this study, the restoration process of Diyarbakır House located in Sur İçi region purchased by Diyarbakır Chamber of Architects and having traditional characteristics, and its functioning stages have been explained. Diyarbakır Chamber of Architects included Faculty of Architecture of Dicle University in the restoration process and contributed to the creation of a product that common points has converted into social utility in terms of protection.

Keywords: Diyarbakır, Diyarbakır traditional house, restoration, Re-function, protection